

Снежана Р. Туцаковић

Филозофски факултет – докторске студије Српска књижевност и језик,
Нови Сад

snezana.tucakovic@yahoo.com

ЗАСНИВАЊЕ ПРОБЛЕМСКОГ ПРИСТУПА У ПРОУЧАВАЊУ ДРАМЕ *ЈЕЛИСАВЕТА КНЕГИЊА ЦРНОГОРСКА* У НАСТАВИ

Апстракт

Наставно проучавање драме *Јелисавета кнегиња црногорска* засновано је на начелима проблемске наставе. Јакшићево одступање од историјских чињеница приликом креирања уметничке истине издвајамо као главни проблем. На адекватним примерима показано је у којој мери се Ђура Јакшић, при уметничкој обради приче о судбини последњих Црнојевића и у изградњи њихових ликова, ослања на аутентичне историјске податке, а у којој мери је прича плод пишчеве маште. Посебна пажња усмерена је на лик Јелисавете Црнојевић. Одступајући од аутентичних историјских података и ширећи причу о судбини коју доживљава жена Ђурђа Црнојевића, наш писац ствара једну од најупечатљивијих и најкомплекснијих женских фигура у српској историјској драми.

Кључне речи: историјска драма, проблемска настава, странкиња, историјске чињенице, уметничка истина, мотив проклете Латинке.

1. УВОД

Милош Црњански је давно изрекао низ похвала упућених Јакшићевој драми *Јелисавета кнегиња црногорска*. Посебно је био одушевљен стиховима које изговора јунакиња из истоимене драме: „бисерни стихови Венецијанке Јелисавете, пуни венецијанских слика, асоцијација, незаборавних и толико прецизних, да их читалац који зна, да их то пише уча у Сабанти, без школа, без знања, који Венецију није ни видео (сем, можда, на сликама, Каналета, у Бечу), мора читати с дивљењем“ (Црњански 1991: 122). Ученици,

међутим, не могу у потпуности да уживају у овим изванредним стиховима и у драми која је окарактерисана као „врхунско остварење наше трагедије, а не само драме на теме из народне прошлости“ (Фрајнд 1996: 122), јер је за њено проучавање у средњој школи предвиђен само одломак. Како истиче Бранка Јакшић Провчи, у настави „има мало драмских текстова који се читају“, те би се лако могло обезбедити и изучавање драме у целисти.

Јакшићева драма *Јелисавета кнегиња црногорска* веома је погодна за постављање многих литерарних проблема, те с разлогом у наставном раду предлажемо проблемску наставу. Значајан број методичара своју енергију усмерава ка проналажењу иновативних начина да се трансформише класични процес учења. Савремена методика управо у први план истиче врсту наставе која се не заснива на пасивном проматрању појава и опонашању операција које изводи наставник, него успоставља активан (мисаони) однос према појавама и уводи ученике у самостално истраживање проблема (Росандић 1975: 159–174). При решавању проблема долазе до изражаја знање и умење, искуство и интелигенција, а посебно стваралачко мишљење⁷.

2. СТРУКТУРА ЧАСА ОРГАНИЗОВАНА ПРЕМА ЗАХТЕВИМА ПРОБЛЕМСКЕ НАСТАВЕ

Структура наставног часа организованог према захтевима проблемске наставе има следеће фазе: стварање проблемске ситуације, дефинисање проблема и метода рада, самостални истраживачки рад ученика, анализа и корекција резултата рада, нови задаци за самостални рад. Павле Илић, међутим, упозорава да би фазе и њихов редослед кроз који пролази час, организован по овом систему, требало схватити само као начело „јер би стриктно придржавање назначене организације таквог часа и инсистирање на свакој фази и њиховом редоследу, увек и по сваку цену, водило ка њеном шематизовању и формализацији“ (Илић 2006: 99).

3. ПРИПРЕМНА ФАЗА

Како је реч о наставном проучавању историјске драме, у припремној фази је неопходно ученике упознати са аутентичним историјским подаци-

⁷ „Делатна функција стваралачког мишљења усклађује се са природом проблема па може при њиховом решавању да подстакне и обједини све менталне операције: запажање, употређивање, уопштавање, закључивање, систематизовање, памћење, маштање, анализу, синтезу, индукцију и дедукицију“ (Николић 2012: 369).

ма који казују о владавини Ђурђа Црнојевића. Корелација са историјским подацима може представљати добру мотивацију за читање драме. Ученицима благовремено дајемо припремне задатке (принцип економичности) и упућујемо их да своја решења забележе у дневник читања.

1. Упознај се са аутентичним историјским подацима о владавини Ђурђа Црнојевића, а посебно обрати пажњу на лик Јелисавете Црнојевић.
2. Припреми се да говориш о начину на који је Ђура Јакшић представлио лик Јелисавете Црнојевић.
3. Подсети се песме *Кад Јерина Смедерево гради* и дела Владимира Хулпаха *Смедеревска тврђава* и своју пажњу усмери на лик Јерине Бранковић.

Ученицима ћемо обезбедити најважније податке који су у вези са владавином последњих Црнојевића, а акценат стављамо на писма Ђурђа и Станише Црнојевић. Наравно, дајемо им транскрибовани текст, али како бисмо испоштовали делотворни принцип очигледности, пружамо им на увид и рукописе ових писама⁸. Фронталним радом, отварамо проблемско проучавање драме. Пре него што, уз ученичку помоћ дефинишемо проблем, на самом почетку часа се усредсређујемо на стварање проблемске ситуације.

4. ПРОБЛЕМСКА СИТУАЦИЈА И ДЕФИНИСАЊЕ ПРОБЛЕМА

Стварање проблемске ситуације, која претходи дефинисању проблема (фрагментарно најављује проблем) иницира ученикову интелектуалну активност, покреће стваралачку имагинацију, ствара напетост и мотивише га за истраживачки рад (Кајић 1981: 122). Стога, како бисмо пробудили ученичко интересовање и створили одређену емоционалну напетост и жељу за знањем, покрећемо разговор о историјској драми, тачније о односу између стварности и фикције. При стварању атмосфере за полемисање о историјској драми и одступањима којима она најчешће подлеже, позивамо се најпре на Аристотела, који разлику између историчара и песника, објашњава на следећи начин:

„Из онога што смо досад рекли очевидно је и то да није песников задатак да излаже оно што се истински догодило, него оно што се могло догодити, и што је могуће по законима вероватности и нужности. Јер историчар и песник не разликују се по томе што први пише у прози, а

⁸ Однос ових одломака и драмског дела, искористили смо као основ за стварање проблемске ситуације. Свакако би било интересанто, корелацијско-интеграцијским системом приступити изучавању Јакшићеве драме.

други у стиховима – јер би и дела Херодотова могла да се дају у стиховима, па би она и даље била историја у стиховима, као и у прози – него се разликују по томе што један говори о ономе што се истински догодило, а други о ономе што се могло догодити“ (Аристотел 2002: 71).

Упознавање са Аристотеловим разликовањем историјског и песничког односа према прошлости, ученицима олакшава спознавање чињенице да се историографија бави оним што се *истински догодило*, а поезија (у нашем случају позориште) *оним што се могло догодити*. У жељи да ученици схвате на који начин писац историјске драме усаглашава два супротстављена термина који улазе у одредницу његовог дела – историјска и драма (Фрајнд 1996: 11) скрећемо им пажњу на одломак из предговора Милоша Црњанског, написаног поводом драме *Конак*, који читамо и заједно коментаришемо.

„Радња овог позоришног комада одиграва се у такозваном ‘Конаку’ у Београду, и у Бијарицу, у вили краљице Наталије, коју је назвала ‘Sachino’ [...] Интиман распоред тог Старог двора – за потребе режисера овог комада – може се видети у књизи савременог, енглеског новинара, који се звао Хербер Вивијан. У тој књизи налазе се и интересантне фотографије Александра Обреновића и краљице Драге. Иако је *Конак* писан на основу историјских извора, докумената и литературе, писац се трудио само око ТЕАТРАЛНЕ верности догађаја и карактера, као и дијалога. Циљ овог позоришног комада је спектакл и КАТАРЗА“ (Црњански 1966: 90).

Предмет радње Милош Црњански узима из историје, уважава историографске чињенице о догађају, времену, а актери његове драме су историјске личности. Историјска верност није била намера драмског писца. „Писац историјске драме не жели да опише стварност једног тренутка, реалност догађаја или личности. Њему је далеко важније да изложи своје виђење дате реалности...“ (Фрајнд 1996: 13). Црњански јасно наглашава да „драму и комедију о убиству краља Александра Обреновића и краљице Драге“ не треба разумевати као лекцију и списе из историје у драмском облику. Писци историјске драме прерасподелом или одабиром одређених историјских чињеница стварају своју слику стварности. Они, дакле, често одступају од историјског материјала, посебно када је реч о развијању историјских ликова путем нових особина и поступака. Након разговора о историјској драми, ученици су психолошки мотивисани и припремљени да реше срж проблема. Учили смо да Црњански користи историјске изворе као предлогачак за своје драмско остварење. Исто тако, видели смо да писац прави значајна одступања

приликом креирања уметничке истине, да историјске изворе не користи као реалну историјску чињеницу. Питање које се намеће јесте: На који начин Ђура Јакшић креира уметничку истину? Који је смисао његових одступања и да ли се путем њих богати или сиромаша идејно-естетски смисао драме? Како би се ученици оспособили да самостално решавају задате проблеме, да успешно аргументују своје ставове, дајемо им инспиративне истраживачке задатке. Наставник примењује индивидуални облик рада и добро промишља о стратегијама вођења и систему инструкција, а ученици су активни учесници наставног процеса, који самостално решавају проблеме, трагајући за одговорима у самом тексту. Према индивидуалним интересима и могућностима ученика, могу се обликовати и посебни истраживачки задаци.

4. САМОСТАЛНИ ИСТРАЖИВАЧКИ РАД УЧЕНИКА И АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА

У проблемској анализи драме *Јелисавета кнегиња црногорска*, најпре полазимо од Јакшићеве мотивације за стварање дела. Мотив драме Јакшић је преузео из зетске историје 15. века. Судбина последњих владара из црногорске лозе Црнојевића јесте главна тема Јакшићевог драмског пројекта. Како је један од припремних задатака био ближе упознавање са историјским подацима о владавини Ђурђа Црнојевића, први истраживачки задатак огледа се у навођењу ученика да уз помоћ дневника читања, пронађу оне елементе које Јакшић доследно преузима из историографије. Сагледавајући историјске чињенице, ученици ће утврдити да је време дешавања 15. век, место Зета, да су Јакшићеви главни јунаци стварне историјске личности. Најпре, Ђурђе Црнојевић, најстарији Иванов син, који у немогућности да се одупре Турцима, напушта Црну Гору и одлази у Млетке. Његов брат Станиша, који касније постаје санџакбег Црне Горе, такође је историјска личност. Ученици увиђају да је женидба Ђурђева са Јелисаветом, кћерком млетачког племића и дипломате, стварни историјски податак (Благојевић, Спремић 1970: 414–431).

Наредни самостални ученички задатак уводи још један историјски лик, Јерину Бранковић, на коју ученике подсећамо путем припремних задатака. Лик Јерине Бранковић призивамо у помоћ како би ученици самостално уочили главно Јакшићево одступање од историје, тј. увођење мотива из народне традиције. Наиме, ученицима се поставља задатак да упореде Јерину Бранковић и Јелисавету Црнојевић и да објасне позицију и деловање поменуте две странкиње. Посредством поређења два лика, долазимо до спознаје да јунакиње повезује мотив проклете Латинке. Венецијанка Јелисавета,

представница друге културе, постаје камен крвавих раздора међу црногорским народом и доводи земљу до руба пропасти. Када је реч о позицији кћерке млетачког дужда, ученици ће утврдити да се већ при првом сусрету са Црном Гором, ова поданица венецијанске нације и културе, суочава са осећајем отуђености, изгубљености и изопштености. Земљу у коју је дошла, доживљава као једну потпуно дистопијску средину, суморно чело властите судбине, сироту, некултивисану, кршевиту и пусту земљу. Једино што уочава јесте чемер камени, горостасне, црне авети. Слика коју је ова странкиња конструисала о Зети била је веома негативна. Такав поглед имала је и Јерина. За поимање ове две принцезе, народ међ који долазе нецивилизован је, прост, невоспитан и вредан презира. Попут проклете Јерине, туђинке, сплеткашице и жене која није марила за српски народ и на њиховим костима градила Смедерево, и Јелисавета ће одлучити да на страдању црногорског народа сагради спас венецијанског⁹. Желећи да сачува Венецију, Јелисавета ће хиљаду црногорских војника свесно терати у смрт и покренути лавине крви у Црној Гори. Чудном и свемоћном лепотом, заводљивошћу, лукавством и манипулативним средствима, Латинка ће претворити Ђурђа у марионету и убедити га да жртвује свој народ¹⁰.

Након што су ученици увидели да је Јелисаветин лик обликован у складу са мотивом о проклетој Латинки, наставник их упућује да у тексту драме пронађу места која најбоље осветљавају какве слике о њој ствара патријархални црногорски народ. Ученици би своја запажања требало да забележе у свеске. Уколико се испостави да задатак ученицима представља потешкоће, свакако им можемо помоћи. У том случају, дајемо им бројеве оних страница, које су показатељ изразито негативних реакција црногорског народа¹¹. Уочљиво је да црногорске традиционалне обичаје, навике и уверења, Јелисавета, странкиња утемељеног начина живота, не успева да разуме и прихвати. Као префињена и образована принцеза, на кнежев двор уноси разне новине, на шта патријархални Црногорци гледају са презиром. Најпре је промена

9 Јако родољубље, страх од опасности која вреба Венецији, Јелисавету ће навести да узвикне: „Ти твоја дужде! Ти крви твоје, венецијански ваздух сисајућ... Упозната је са срцем човечјим. И Венеција ће бити спасена! Од костију ћу овог народа, безбеди вашој бедем створити...” (Јакшић 1978: 139).

10 Супериорност коју једна млетачка принцеза осећа над културолошки неразвијеном и у свет обичаја и веровања уроњеном црногорском средином, удружен је овде са фаталношћу израслом из свести о деструктивним могућностима које јој пружа лепота (Несторовић 2007: 156).

11 У духу старе изреке да су Латини старе варалице, издајнице, ђаволи подли, превртљиви и лажљиви.

кнежевог односа према жени и уважавање њеног мишљења, наишла на велику осуду. Господар слабић нестао је у бићу своје жене:

„Господар је с госпођом?...

А то значи: госпођа се у мушко облачи.

[...]

она калпак – а он перишане.

Госпа токе – господар вистане.

Е бруке!

Мушке руке – женске белензуке“ (Јакшић 1987: 150)

За Бошка је она лукава кћерка дужда млетачког и змија јетка. Богдан је сматра за пакосну туђинку. За Вуксана је издајица и хијена зловна са притворним осмехом добродушности на лицу. Станоје о њој говори као о змији која сузама смрт простире ледену. Шуловић каже да је потомак змијског уједа. Већина Црногораца би злу Латинку као грехова биљку погану на реповима растргали. Најинтересантнија је слика, коју о туђинки конструише Вујо. Наиме, сујеверни Вујо, у складу са народним веровањем, сматра да је венецијанска госпођа ђавољи потомак, или пак, вештица, која га својим чинима може претворити у секиру или будак¹². Постоје у драми ликови који Јелисавету не могу да спознају једнолично. Када Мира Милку упита каква је госпођа, Милка јој одговара да се у њеном лику наизменично смењују злато и прах, мед и пелен, светло и тама, живот и смрт. Изузетак је, дакако, Јелисаветин љубавник Ђурашко, који је заслепљен њеном лепотом, те је назива сунцем, славујем, звездом дивотном. Ђурашко због ње постаје државни издајник, а својој жени неверник¹³.

Констатација да је Јелисавета демонско биће, које је доведено у црногорску земљу не би ли је уништило, представља прави моменат да ученицима скренемо пажњу на тестаментарно писмо Ђурђа Црнојевића, које ослика-

12 „Лијепа то кажа, коју ми кажеваше покојни игуман Макарије о сотони – буди бог ш нама!... сотона је, вели, ђаво... (Ту се чича Вујо прекрсти.) А ђаво, вели, има реп и папке – нос му је, причаше, рутав, а из ушију му брци полазе; па, вели, ђе папком земљу зарије, онђе остају трази крвави... Буди бог ш нама! а то је све што је светоме Јовану табан откин’о, а бијаше дустабан... па је и памети ситне, доумљив је чудо од свијета! махом се предругојачи: часом тица, мачка, змија – после се начини некаква старкеља или бабетина, ну, вели, нешто му је баба у вољи – а бо’ зна каткада бива и лијепа ђевојка... Па баш се некако премишљах: да није како и свијетла госпођа ђавоље кољено?... Латинка јест!... А Латини су сушти ђаволи тек некако није чист поса. А! Уша’ сам јој у траг.. тек морам ћутати. Јер ако осјети – мож’ ме претворит’ у секиру, или у будак ил’ тако што“ (Јакшић 1978: 225–226).

13 Приметан је и владика Вавила, који подржава своју *дивну госпођу*. Међутим, иза његовог лика, крије се лик подла глумца, попа лажљива. Зарад дарова богатих Венецијанаца (штампарија, оружје, новац), спреман је да изда Црну Гору и поткупи црногорске животе.

ва Јелисавету у светлим бојама. Затражићемо од ученика да самостално уоче оне речи Ђурђа Црнојевића, путем којих се јасно назначавача емотивни склоп историјског лика Јелисавете Црнојевић. Након одређеног времена, фронталним обликом рада, проверавају се ученички одговори. Пажљиво пратимо њихово излагање и по потреби коригујемо одговоре. Ученицима неће бити тешко да закључе да је историјска истина у потпуној супротности у односу на уметничку. Нека од места која ученици проналазе, могла би бити следећа:

„Твој Ђурђе Црнојевић, теби драга жено, Изабето, ево пишем, шта ти опоручити имам, не бих ли те развеселио [...] Познајући твоју љубав, којом си ме увијек љубила, и знајући да с доброте срца удариш лако у плач, нијесам те хтио до сада ражалостити“ (Маринковић 1996: 224).

Поред доброте којом је Јелисавета зрачила, ученици запажају и да је у најгорим тренуцима била највећа подршка своме мужу. Ђурђе опширно казује о правој, истинској љубави коју је Јелисавета носила у души.

„Најприје хоћу: да се све оне ствари Свете Марије на Цетињу, с којијем смо утекли од Турака, поврате Светој Госпођи на Цетињу, као њена права властитост, и као што сам се завјетовао, кад сам био на ономе мјесту, за које, ти драга жено, добро знаш, и гдје си толике сузе пролила [...] тако ће свијет познати праву љубав, којом си ме љубила, кад виде, да љубиш и душу моју послије смрти“ (Маринковић 1996: 225).

Оно што на ученике сигурно оставља највећи утисак, јесте чињеница да Ђурђе својој драгој Јелисавети, са бескрајном љубављу, оставља управу над читавом земљом.

„Тебе овлашћујем да управљаш с кћерчицама и синчићима, и да владаш цијелијем мојијем иметком [...] једном ријечју: теби, драга жено Изабето, изручујем све, и наређујем, да владаш сама [...] Све остављам и изручујем у руке моје жене Изабете; којој особито препоручујем, послије моје смрти, моје поштење, које ће, ако буде хтјела, моћи уздржати, а навластито ако се спомене љубави којом ме је љубила, и свога поштења, које је уздржала чисто и кад сам био на путу и кад сам био уза њу“ (Маринковић 1996: 225–226).

Највећи Јелисаветин непријатељ јесте Ђурђев брат Станиша. У драми Ђуре Јакшића, Станиша се јавља као чувар и репрезент црногорске патријархалне културе и црногорског народа, народа који је у овој драми осликан као херојски, поносит, суров и прек народ, опијен косовском етиком и Лазаревим царством. Јелисаветин сусрет са девером, представља једну од најснажнијих сце-

на српске романтичарске драме. Ова сцена на најбољи могући начин показује како је сукоб између представника црногорског и представнице венецијанског света исконски, неизбежан, импулсиван. Како наглашава Јакшић Провчи, конфликт чини полазиште сваке драмске радње. „Сваки сукоб воља је у конфликту. Она покреће радњу. Може се назвати патосом, друштвеном нужношћу, страшћу, како је многи аутори називају, али сва лица као носиоци воље следствено томе, постављају себи различите циљеве¹⁴“ (Јакшић Провчи 2009: 236). Стога је поменутој сцени потребно посветити посебну пажњу. Најпре ћемо ученике усмерити да на странама 159–164 (четврта појава) прочитају део који се односи на сукоб између Станише и Јелисавете. Ученици би требало да закључе и истакну на чему се заснива овај конфликт. Посебно је важно да запазе начин на који се Станиша обраћа Јелисавети. Након самосталног ученичког рада, закључује се да су се неразумевања између Станише и Јелисавете, испољавала приликом изражавања деверових жеља, које су за једну млетачку принцезу биле изненађујуће, чудне и неприхватљиве. При првом сусрету девер ће јој донети на дар скупocen поклон, ђердан алемов од злата, а затим ће јој пружити руке које би снаха требало да пољуби. Јелисавета, којој су као девојчици краљеви љубили руке, одлучно одбија да пољуби деверову руку и тиме крши светињу црногорску. Оваквим поступком Јелисавета ће у Станишином бићу изазвати огроман гнев. Тада се у пуно светлу приказује представник црногорске патријархалне културе, напрасит и простодушан. Ученици су пронашли место које најбоље осликава природу Станишине личности. Са одређеном дозом агресивности, запретиће јој:

„Ћут’ жено!... Да ниси жена,

Ал’ и к’ о жена –

Само да ниси жена Ћурђева!

А мушко би гњева ударац

На безобразном ти прсн’ о образу“ (Јакшић 1978: 164).

Епилог ове сцене, уз Јелисаветину лукаву природу, биће неизбежан раздор међу браћом. Након сумирања утисака, ученици се упућују да исти принцип примене и на одломку Станишиног писма. Тако ће ученици само-

14 Јелисавета постаје катализатор трагедије, особа чијим се деловањем у заплету почиње ширити круг сукобљавања. Сукобљене су најпре три културе, венецијанска, црногорска и турска. Ћурђе и Јелисавета се сукобљавају са Станишом, затим са Радошем. Станиша је у сукобу са Радошем, затим са Ћурашком. Ћурашко се сукобљава са Мартом. Радош се сукобљава са Ћурђем, Јелисаветом, Вавилом, Бошком, Богданом, Катунковићем. Ликове бисмо, у даљем раду са ученицима, могли поделити у две групе. Једну групу би свакако могли да чине они ликови који, пружају подршку Ћурђу, Јелисавета, владика Вавила, Ћурашко. У ову групу сврставамо и Вују и Катунковића, који, иако се не слажу с Ћурђевим одлукама, остају уз свог господара и губе живот за њега. Другу групу чине Ћурђеви противници: Станиша, Радош, Бошко, Богдан, Марта, Шуловић, Арслан паша и Арнаут Осман.

стално учити још једно место Јакшићевог одступање од историјских списа. Историјске чињенице кажу да је Станиша, тада већ Скендербег, бринуо о својој снахи, поштовао је и обраћао јој се великим поштовањем и љубављу. Ученици из писма у којем се Скендербег Црнојевића обраћа снахи Јелисавети и њеном сину Соломону и обавештава их о поклонима које им шаље, издвајају следеће речи:

„Племенитој и мудрој и свакој части и високој хвали Богом дарованој и високородној нашој милој и љубимој снаси, госпођи Изабети, од господина Скендербега Црнојевића, санцака црногорског и приморског и всој диоклитијанској земљи господина, мило и љубимо и веле драго поздрављеније вашему госпоцву. Потом такои да зна госпоцво ваше како ни Бог сподоби обладати и госпоцвовати земљеју сеју деда и оца нашего, такои молимо господа Бога вседржитеља и по нас и на вас да буде велики божји дивни и непремени промис царства ми, и вас да Бог сподоби обладати и госпоцвовати земљеју и престолом деда и оца нашего и нашијем“ (Шекуларац 1978: 65).

Ученици упоређују два потпуно различита односа и дискутују о потенцијалним разлозима због којих се Јакшић одлучује да измени историјске чињенице. Ученици имају задатак да процене да ли ово Јакшићево одступање од аутентичних историјских података богати или сиромаше идејно-естетски свет драме. Можемо им понудити да сцену Јелисаветиног и Станишиног сусрета у драми, преобликују и измене у складу са историјском истином¹⁵.

Корак по корак, довешће нас до чињенице да „попут других балканских господара који су били вазали Порте и Иван Црнојевић је морао да пошаље султану свог сина Станишу, који је одведен 1485. Примиио је ислам и добио име Скендер“ (Благојевић, Спремић 1970: 418). Притом, до губитка самосталности и до разлаза између Ђурђа и његовог брата Стефана, долази због Ђурђевог приклањања плану француског краља Филипа VIII, о покретању устанка против Турске. Султан Бајазит II сазнаје за његове планове, те по Стефану (који беше одан султану) поручује, да Ђурђе у року од три дана мора напустити земљу. Са својом породицом и најближим сарадницима, Ђурђе одлази у Венецију (Види: Благојевић, Спремић 1970: 414–430). Ученицима се даје задатак, да уз помоћ забележака из дневника читања, пронађу места (у историји и у драми) на којима се уочава мотив због се Станиша приклања исламу, а Ђурђе бива прогнан из Црне Горе. Компаративним

¹⁵ Овакав задатак ће посебно развити ученичку машту и критички дух. Стога, надахнут наставник може ученицима понудити, да свако место, на којем се увиђа Јакшићево одступање, преобликује у складу са историјским чињеницима.

проучавањем, ученици запажају најснажније контрасте. Наиме, Црногорци који су против Ђурђевог одлуке да се дужду пошаље хиљаду црногорских војника за одбрану Венеције од Бајазита, огорчени су због његових поступака¹⁶. Ђурђе, пак, заведен чарима и затрован мржњом лепе Латинке не долази до сазнања „да лично треба да пренебегне у корист општег – државе и њеног поретка. Тиме ће Ђурђе пореметити дубоко поштовану класицистичку естетску поставку“ (Урошевић 1962: 38–39). Истичући неопходност Ђурђевог напуштања Црне Горе, незадовољни Црногорци узвикују:

„Заклињемо се,
ал најпре Ђурђе
Са виновницима греха вечитог
Нека остави земљу жалосну,
Коју је занет црним лажима,
Са наше крви масним потоком
Немилостиво точећ топио“ (Јакшић 1978: 345).

Станиша, пак, не опраштајући своје брату неприкосновену оданост Јелисавети и Венецији, решава да се приклони исламу. Претпоставља се да ће ученици лако уочити да је Станишино окретање муслиманској вери и Ђурђевог емиграција из Црне Горе, узрокована искључиво потезима проклето Латинке, што је у потпуној супротности од историјских чињеница. Увођење историјске истине, свакако би пореметило Јакшићеву намеру да Јелисавету окриви за пропаст мужевљеве државе. Ученици ће, и даље, полемисати о разлозима због којих Јакшић избегава аутентичне историјске податке. Очекује се да ће њихови одговори бити разнолики, уједно и инспиративни и за самог наставника. Важно је истаћи да породица Црнојевић у драми броји само три члана. Јакшић нигде не спомиње Ђурђевог и Јелисаветину децу. Јелисавета у драми није брижна мајка, а њена љубав и преданост усмерена су само ка оцу и родној Венецији, због чега и стаје на плочник злочина. Исто тако, Јакшић с разлогом у драмску радњу не уводи трећег брата, Стефана, са којим Ђурђе у историји долази у конфликт. Стога, добро би било да ученици у текстовима потраже моменте, који упућују и на овакву врсту разлика и одступања.

Једна од најдраматичнијих сцена у драми, јесте моменат пред спуштање завесе, када Јелисавета, сметнутог ума, тумара по мрачним ходницима, те сумануто пита Радоша: „Овде ј’ у реду све“ (Јакшић 1978: 220), а Радош јој одговара: „Све“ (Јакшић 1987: 220). Због потребе да заштити и одбрани

¹⁶ Један од неопростивих Ђурђевог грехова јесте и протеривање сердара Радоша, родољуба страдалника.

Венецију, Јелисавета није могла да ужива у благостању као црногорска кнегиња, што доприноси њеном отржењу. У тим тренуцима, Јелисавета, већ помраченог ума, на стравичан начин описује богатство њеног оца:

„Мој отац, хе –
Он рубинима и не тргује
Богат је страшно... има фабрику
У магазину моје матере...
Па у њој лије све девојчице,
После их даје за крв! Ха! Ха! Ха!“ (Јакшић 1987: 344).

Тада се буди Јелисаветино морално отржење, почиње да воли и да се диви Црној Гори, на коју је са ниподаштавањем гледала и коју је довела до пропасти. Јелисавета прихвата Црну Гору, али касно. Помрачење ума и прогонство, била је судбина коју Јакшићева јунакиња није могла да избегне. У историји видимо сасвим другачију слику. Јелисавета је жива и здрава са својом децом у Венецији, а о њеној чистој свести, разуму и поузданости, највише казују Ђурђеви и Станишине речи, који јој са потпуним поверењем остављају блага, земљу и управу. Ученици се усмеравају да обрате пажњу на последњу сцену Јакшићеве драме и да самостално уоче на какву судбину је осуђен драмски лик Јелисавете Црнојевић, а како о томе историја казује.

На концу, ваљало би истаћи да Јакшић као и сваки романтичар, који се залагао за јачање националног и културног идентитета, није био благонаклон према утицају страног, другог, туђег. Јакшић је био веома незадовољан владавином кнеза Михаила Обреновића. Његово незадовољство се огледало и у Михаиловој одлуци да ступи у брак са странкињом, што је генерално довело до велике омражености у народу. Као префињена и образована госпођа, Јулија је по угледу на обичаје у владарским породицама европских престоница, на српски двор уносила разне новине. Преко ње, поново је почело да продира у српске средине помодарско понашање странаца, што је наилазило на велику осуду, презир и неповерење. Њено одлажење у католичку цркву недељом, и то још у пратњи Михаиловој, свет је осећао као велику срамоту и издају. Лепа и страсна кнегиња, била је велика патриоткиња, те је са својом породицом, посебно са братом Лајошем Хуњадијем, утицала на кнеза и његове жеље да Срби у Војводини иду заједно с Мађарима (Поповић 1961: 194–198). Попут Јелисавете, и Јулијина лепота и господствено држање, у српском окружењу је изазивало различите реакције. „Још непрестано млада, она тада беше у пуном напону живота и лепоте. Стаса средњег али елегантног, бисте као извајане, лице јој беше алабастерски бело и чисто, очи црне и сјајне“ (Поповић 1961: 197). У жељи да ученицима приближимо историјски лик Јулије

Обреновић (који се, дакако, може довести у везу са Јелисаветом) пред крај часа им дајемо наставни листић, на коме се налазе најзначајнији подаци који казују о Јакшићевом незадовољству владавином Обреновића. Због дубљег и свестранијег разумевања Јакшићеве драме, ученицима нудимо задатак да уз помоћ наставних листића осветле сличности између историјског лика Јулије Обреновић и драмског лика Јелисавете Црнојевић. Анализирајући Јелисаветин лик, ученици ће увидети да је сем мотива о проклетој Латинки, Јакшића инспирисала и жена Михаила Обреновића¹⁷. Одступајући од аутентичних историјских података и ширећи причу о судбини жене Ђурђа Црнојевића, Јакшић, доиста, ствара један од најкомплекснијих ликова српске трагедије. И тако, враћамо се на сам почетак драме и стихове које изговара Јелисавета:

„Не, то није моја Венеција,
Невеста сјајна мора зеленог;

[...]

А, Венеција?... ах?

Беше ли мајка, или маћеха?

Или госпођа сјајна, ласкава?

Што ме отури, што ме издаде,

Што ме удаде, што ме продаде?...“ (Јакшић 1987: 131–132).

4. ЗАДАТАК ЗА САМОСТАЛНИ ИСТРАЖИВАЧКИ РАД КОД КУЋЕ

Јелисавета, кнегиња црногорска, или би исправније било рећи, млетачка принцеза, због робовања родној Венецији, не успева да се прилагоди и прихвати друго, страно, туђе. Ова констатација представља добар основ да се ученицима да нови задатак за самосталан истраживачки рад код куће, на тему „Проблем идентитета у драми *Јелисавета, кнегиња црногорска*.“

5. ЗАКЉУЧАК

Јакшићева *Јелисавета, кнегиња црногорска* „драма која је заиста најлепша, уз Костићеву, у нашем романтизму, а не бисмо имали зашто да се крије ни међу онима у немачком, француском, италијанском романтизму“ (Црњански 1991: 120) проучавана је у целости и то на начелима проблемске наставе. У овако конципираној настави, наставнике инструк-

¹⁷ Обликовање лика Јелисавете Црнојевић, надовезује се на уобичајену негативну представу о жени, жени као узроку страдања. Стога, Јелисавета лако може да се сврста у ред оних фаталних жена, због којих су избијали ратови, губили тронове, па чак и животи.

ције, методолошка и методичка упуства прецизно и добро су промишљена, јер ученик у највећој мери мора да буде самосталан при решавању проблемских задатака. Организација часа је према систему проблемске наставе усмерена ка непрестаном подстицању ученика да самостално запажа, истражује и решава проблеме. Истраживање и решавање проблема захтева индивидуално, интензивно и креативно мишљење, које за резултат има активно и стваралачко усвајање нових спознаја. Приликом самосталног истраживања задатака долази до опречних ставова, што, притом, доводи до полемисања. На овај начин се развија самосталност властитог суда и критичког мишљења. Ученици не усвајајају и не прихватају аутоматски постојећа мишљења, већ самостално тумаче и оцењују литерарно дело, те тако долазе до закључака који и за самог наставника могу бити од непроцењиве важности.

ЛИТЕРАТУРА

Примарна:

Јакшић, Ђ. (1978). “Јелисавета кнегиња црногорска“, у: *Драме*, ур. Р. Војводић (Београд: Слово љубве).

Секундарна:

Аристотел (2002). *О песничкој уметности*. Београд: Дерета.

Благојевић, М., Спремић, М. (1982). “Слом Црнојевића“, у: *Историја српског народа*. Књ. 2, ур. Ј. Калић (Београд: Српска књижевна задруга): 414–430.

Илић, П. (2006). *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси: методика наставе*. Нови Сад: Змај.

Јакшић Провчи, Б. (2009). “Како приступити драмском тексту“, у: *Тумачења књижевног дела и методика наставе. Део 2*, ур. О. Радуловић (Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српску књижевност и језик : Orpheus): 233–249.

Јакшић Провчи, Б. (2011). “Основни наставни проблеми у проучавању трагедије *Ромео и Јулија*“. *Школски час српског језика и књижевности: часопис за методiku наставе српског језика и књижевности* год. 29, бр. 5: 44–54.

Кајић, Р. (1981). *Roman u sustavu problemske nastave*. Zagreb: Školska knjiga.

Маринковић, Р. (1996). *Писах и потисах*. Београд: Нолит.

Несторовић, З. (2007). *Богови, цареви и људи: трагични јунак у српској драми XIX века*. Београд: Чигоја штампа.

- Николић, М. (2012). *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике.
- Поповић, М. (1961). *Ђура Јакшић*. Београд: Просвета.
- Росандић, Д. (1975). *Проблемска, стваралачка и изборна настава књижевности*. Сарајево: Свјетлост.
- Урошевић, М. (1962). *Ђура Јакшић*. Београд: Издавачко предузеће Рад.
- Фрајнд, М. (1996). *Историја у драми, драма у историји: огледи о српској историјској драми*. Нови Сад: Прометеј – Стеријино позорје; Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Црњански, М. (1991). *Есеји и прикази*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Шекуларец, Б. (2002). *Дукљанско црногорски историјски обзори*. Цетиње: Централна библиотека Републике Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“.

Snežana Tucaković

THE CREATION OF PROBLEM BASED LEARNING APPROACH FOR THE STUDY OF THE PLAY *JELISAVETA PRINCESS OF MONTENEGRO*

Summary

The study of the play “Jelisaveta princess of Montenegro” in schools is built on the principles of problem based learning. As the main problem we are highlighting the author’s deviation from historical facts in favour of the creation of the artistic truth. It is shown, on adequate examples, to what extent Đura Jakšić used the authentic historical data during the artistic processing of the story about the fate of the last members of the Crnojević family and to what extent this artistic processing is the product of the author’s imagination. Special attention is paid to the character of Jelisaveta Crnojević. By deviating from historical data and by expanding the story of the fate of Đurđe Crnojević’s wife, the author creates one of the most significant and most complex female characters in Serbian historical plays.

Key words: historical play, problem based learning, foreigner, historical facts, artistic truth, motive of a doomed Italian woman.